

ЧЕРВОНОФІГУРНІ КРАТЕРИ ІЗ СКІФСЬКИХ ПАМ'ЯТОК

В статті розглядається серія червонофігурних дзвоноподібних кратерів аттичного виробництва із скіфських пам'яток IV ст. до н. е. Робиться спроба пояснити їх наявність в похованнях як атрибуту скіфського номарха.

Серед різноманітного та численого інвентаря в скіфських пам'ятках виділяються рідкісні речі античного виробництва. До таких відносять і аттичні червонофігурні кратери. Ці знахідки складають невелику групу, яка налічує лише 11 екземплярів. П'ять з них походять із степових пам'яток, шість — з території Лісостепу.

Майже всі посудини були розбиті ще в давнину, але п'ять з них вдалось згодом відреставрувати, решта репрезентована окремими уламками. За формою вази однотипні й належать до так званих дзвоноподібних кратерів — одного з досить поширених у V—IV ст. до н. е. різновидів цієї категорії посуду для змішування вина з водою, які також часто називали оксібафами¹. За розмірами вони розподіляються на дві нерівні частини: більшу з них складають великі посудини 36—39 см заввишки, меншу — так звані кратериски — мініатюрні копії кратерів висотою 12—16 см. Слід зазначити різноманітність сюжетів розпису, яким прикрашені ці вази. Сюжетна близькість простежується хіба що на двох кратерисках з лісостепових пам'яток (к. 1 у с. Гришенці, к. 93 у с. Бобриця). Тому кожна з посудин потребує окремого розгляду.

Один з найкращих кратерів за збереженістю та розписом знайдено в Центральній могилі Бердянського кургану². Висота його 36 см, діаметр вінця — 36,5 см, тулуба — 27,5 см, основи — 17,5 см (рис. 1). Кратер має широкий тулуб, який плавно звужується до ніжки, невеликий відігнутий край, прикрашений хвилеподібним орнаментом. На горловині під вінцем розташована широка смужка у вигляді вінка з листя маслини. Ніжка порівняно висока, з широкою профільованою основою, її верхня частина біля тулуба підкреслена рельєфним виступом, розписаним вертикальними тонкими паличками. Дві горизонтальні, трохи підняті вгору П-подібні ручки облямовані біля основи смужками з ов. Під ручками — по дві багатопелюсткові віялоподібні пальметки, що з'єднані завитками та бутонами. Між ними розташовані дві різні за сюжетом багатофігурні композиції. Знизу вони обмежені смугою меандра, що перемешується квадратами з косими хрестами і крапками.

На лицьовому боці кратера зображена діонісійська сцена. В центрі композиції в складному ракурсі представлена фігура менади з тамбурином в руках. У шаленому танку вона ніби злітає над двома невисокими, різної форми вівтарями. Білий хітон вирізняє її фігуру серед інших, залишених у кольорі глини. З правого боку менаду тягне за собою молодий сатир з тірсом в лівій руці. Він зовсім оголений, з козячими вухами і короткою зачіскою. Його фігуру подано в фас, голову в профіль, ліву ногу зігнуто в коліні, праву відведено далеко назад, так що складається враження, нібито він намагається повести менаду за собою. Однак вона обличчям повернулася до сатира з лівого боку, який в ще більш нестримному русі гамує її порив бігти вперед. У порівнянні з першим він сильніший і старший за віком, а на спину його накинута шкіра плямистого оленя (?), скріплена на грудях. Його правниця з тірсом піднята високо над головою, а лівою рукою він пригортає менаду. Широко відставлене вперед коліно лівої ноги впирається в фігуру менади. З двох боків за цією сценою спостерігають дві інші менади з тірсами. Та, що зліва, тримає ще й тамбурин. Їхні пози більш врівноважені, але митець зумів так зобразити фігури, що здається, нібито вони щойно зупинились, щоб подивитись на сцену боротьби між двома сатирами і менадою — широкі рясні подоли їх довгих хітонів ще роздимаються від руху.

Деталі фігур та одягу передані тонкими, іноді дещо недбалими лініями чорного чи коричневого лаку. Контури малюнків та їх подробиці продрапані по глині.

Всю центральну фігуру композиції покрито білою фарбою, тоді як риси обличчя, намисто на шиї, кучері, зборки та оздоблення одягу зроблені тонкими лініями золотистого лаку. Білою фарбою вимальовані намиста у крайніх менад, вінок на голові центральної фігури та прикраси у вигляді крапок на тамбуринах. Передана сцена пов'язана із святом на честь покровителя виноградарства та виноробства бога Діоніса. Тірс і тамбурин — це атрибуту Діоніса, а менади та сатири — міфологічні персонажі його почту³.

На протилежному боці зображені в профіль три фігури палестритів у гіматіях. Крайній ліворуч розміщений немов на другому плані, він тримає в правиці стригіль; середній простягає руку до юнака, що стоїть праворуч. Контури фігур намічені смужкою лаку. Риси обличчя та деталі одягу передані тонкими штрихами темного лаку. Малюнок на цьому боці вази не відрізняється ретельністю, самі фігури досить статичні, та й виконані дуже недбало. Наведена сцена майже зовсім позбавлена дії. Подібні зображення двох-трьох фігур відпочиваючих палестритів, що спокійно стоять, досить поширені на червонофігурних посудинах розкішного та побіжного стилів. Вони приходять на зміну сцен атлетичних змагань, що були характерні для кераміки більш раннього часу — V ст. до н. е.⁴

Кратери подібного різновиду добре відомі в аттичній червонофігурній кераміці V—IV ст. до н. е. та південно-італійській IV ст. до н. е.⁵ Уламки аналогічних за формою та розписом посудин з Херсонесу віднесені до початку IV ст. до н. е.⁶ Близькі за формою екземпляри, що були знайдені на Афіській Агорі, датуються останньою третьою IV ст. до н. е.⁷ Композиційно досить близьким бердянському є кратер, що зберігається в Музеї Ніколсона в Сідней⁸ (рис. 2, 1). Близькі зображення діонісійських сцен з одного боку та трьох фігур палестритів з другого прикрашають два аттичні кратери, один з яких знаходиться в Національному музеї в Сараєво⁹, другий — в Державному музеї в Альтенбурзі¹⁰. Вони датуються відповідно 400—390 рр. до н. е. та 390 р. до н. е. О.В. Тугушева звернула нашу увагу на дзвоноподібний кратер із зібрання The Walter Art Gallery¹¹, який Бізлі визначив як роботу майстра Уолтер-Дрезден (The Walter-Dresden Painter) та продатував 390—380 рр. до н. е.¹² Цей кратер є найближчим до бердянського екземпляра. Схожість сюжетів розпису обох сторін цих ваз, техніки розпису, особливих деталей орнаменту дозволяє вважати бердянський кратер роботою того ж майстра Уолтер-Дрезден. Враховуючи форму посудини, прийоми розпису (продряпування контуру малюнка, використання пензлика, застосування розбавленого лаку, деякий схематизм у зображенні фігур менад, особливо центральної), а також наведені аналогії, кратер із Бердянського кургану вчені датують 390—380 рр. до н. е.

Найближчим до бердянського в нашій добірці за формою, характером декору, манерою розпису (особливо на протилежному боці) є фрагментований кратер із Західної могили кургану Ташенак, який було розкопано в 1989 р. біля м. Мелітополя¹³. Більша його частина втрачена (рис. 3). Під вінцями він прикрашений вінком з листя

Рис. 1. Кратер з Бердянського кургану; а — лицьовий бік; б — протилежний бік

Рис. 2. Червонофігурні кратери: 1 — з Музею Ніколсона в Сідней; 2 — «київського майстра»

маслин, знизу композицію охоплює смужка меандру, яку переривають квадрати з шашковим орнаментом; під ручками, основи яких оточені овами, — великі віяло-подібні пальметки. Головна композиція повністю не відновлюється. Частково збереглися чотири фігури. В центрі композиції зображено фігуру чоловіка, що сидить в довгорукавному нарядному одязі з палицею (чи тірсом) в лівій руці. З обох боків від неї розташовані жіночі фігури в безрукавних хітонах з напусками, горловини та подоли яких прикрашені поперечними смужками та крапками. Та, що зліва, стоїть обличчям до центральної фігури, поклавши праву руку на її плече. Голову жінки прикрашає вінок з листя. Цю фігуру передано майстром так, начебто саме в цю мить вона почала рухатися до сатира (?) — права нога її зігнута в коліні, корпус вже розвернуто ліворуч, тоді як обличчя і правиця звернені ще до центрального персонажа. Біля ніг цих фігур — дзеркало. З правого боку намальовано оголеного сатира (?) в профіль, із зігнутою в коліні лівою ногою. Збереглася лише нижня частина його торсу. Інша жіноча фігура зображена в русі — права нога зігнута в коліні, ліва відставлена назад, роздимається широкий поділ довгого хітону. Здається, що вона повернута праворуч, вірогідно, до п'ятого персонажа, зображення якого втрачене. На жаль, збереглася лише нижня частина жіночої постаті. Поза останньої фігури, оголений чоловічий торс дають змогу припустити, що це — зображення менад та сатира. Проте верхня частина розпису втрачена, можливо, саме через це немає притаманних цим персонажам речей — тірсів, тамбуринів, сопілки та інших. Деякого сумніву щодо трактування цієї сцени додає й центральна фігура. Зважаючи на явно східний одяг цього персонажа, О.В. Тугушева вбачає в ньому Паріса. Останній досить часто трапляється у вазопису IV ст. до н. е. Розпис на тащенецькому кратері виконано більш професійно і охайно,

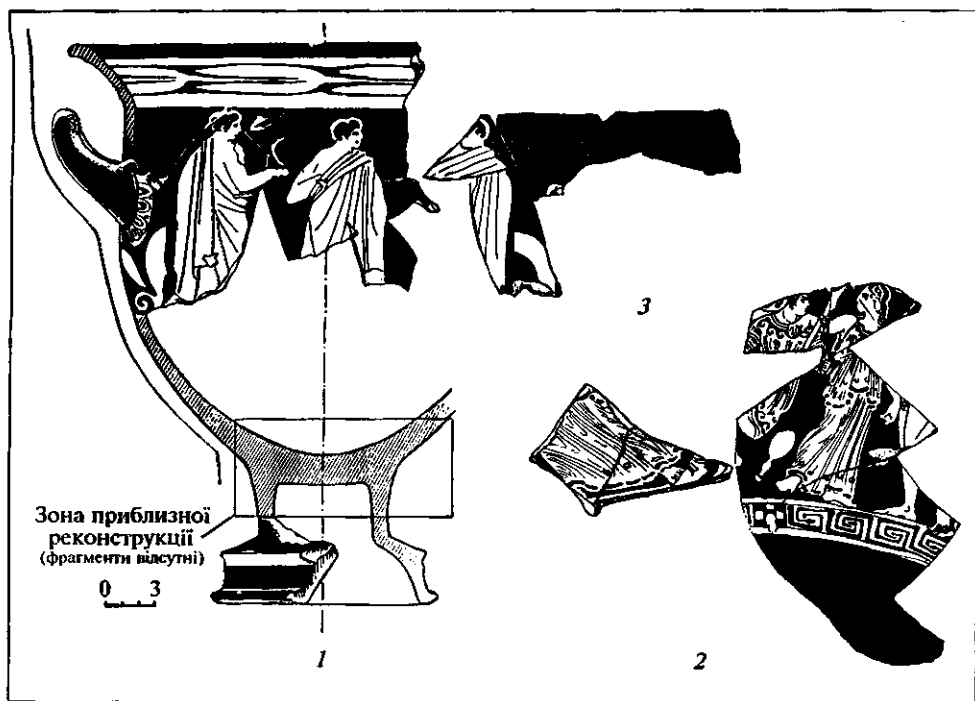

Рис. 3. Фрагментований кратер з кургану Ташенак. Реконструкція (1) та уламки лицьового (2) та протилежного (3) боків

з детальною промальовкою фігур, пишним декором їхнього вбрання, використанням білої та золотой фарб.

На протилежному боці зображені три фігури палестритів у гіматіях. Крайній ліворуч юнак тримає стригіль; розташований в центрі притримує правицею гіматій, обличчям до нього спокійно стоїть ще один юнак. Фігури виписані досить ретельно.

Найближчим до цієї вази за сюжетом (хоча розпис протилежного боку виконаний більш недбало) є кратер, що зберігається в Історичному музеї в Новій Загорі (Болгарія), який віднесено до першої чверті IV ст. до н. е.¹⁴ Тим же часом датується й кратер з Відня¹⁵. Зображена на ньому фігура, що сидить у нарядному одязі, досить близька до центральної фігури на ташенаському кратері — схожі пози, візерунки на одязі, лише голову повернуто в інший бік. Визначено цього персонажа як Геракла завдяки палиці, на яку він спирається. Проте фігури по обидва боки від Геракла відрізняються від зображених на нашому кратері. Н.А. Сидорова відзначила своєрідне трактування деяких деталей розпису, а саме одягу жіночих фігур (оригінальне зображення гіпокампу на грудях та ін.), що нагадує розписи ваз групи майстра Мелеагра, наприклад, кратер з Вюрцбурга¹⁶. Таким чином, за Н.А. Сидоровою, ташенаський кратер згодом належать до кола робіт майстра Мелеагра та датується першою чвертю IV ст. до н. е.

Серед керамічних решток Кам'янського городища, що на Дніпрі, виявлені уламки ручки та стінок червонофігурного дзвоноподібного кратера, прикрашені недбалючим розписом із смужки меандру, який перемежався квадратами з шашковим орнаментом. Якість лаку, як і характер розпису, дає підстави віднести знахідку до рубежу V—IV ст. до н. е.¹⁷

Уламки аналогічного кратера знаходились в одній з ям на Знам'янському городищі. Його поверхню було вкрито чудовим чорним лаком з маслиновим відтінком із частково відшліфованими фрагментами орнаменту у вигляді смужки меандру в нижній частині тулуба та ов біля основи ручки. За формою, якістю лаку та характером розпису посудину слід віднести до першої половини IV ст. до н. е.¹⁸

Мініатюрний кратер (висота 16 см) походить з кургану 6 біля с. Білозірка¹⁹. Г.Л. Скадовський нарік його «изящной терракотовой урны греческой работы», не зовсім вірно роз'яснивши його розпис. На лицьовому боці посудини зображені дівчина та Ерот. Одягнена в підперезаний пеплос, вона біжить праворуч, обличчя та підня-

та правиця повернуті до Ерота. Персонажі передані досить схематично — силуетно, без моделювання мускулатури. Тіла обох фігур та орнамент вкриті накладною білою фарбою. На протилежному боці представлені два палестрита в гіматіях, що стоять обличчям один до одного. Зображувальний фриз зверху обмежено гілкою маслини, знизу — гребенем хвиль. Техніка розпису та трактування деталей дали змогу датувати цю посудину другою половиною IV ст. до н. е.²⁰

Три вази з лісостепових пам'яток повністю відновлені, ще три збереглися частково.

Уламки трьох посудин з червонофігурним розписом виявлені в кургані № 511 біля с. Капітанівка²¹. Збереглися зображення верхніх частин двох чоловічих (?) фігур, що повернуті ліворуч, та нижня частина жіночої фігури, повернутої праворуч, з тамбурином в опущеній руці. Обидві чоловічі постаті загорнуті в гіматії, на їх головах — вінки з лавру. Правиця центральної фігури піднята догори, інший бородатий чоловік тримає посох. Сцена досить статична — фігури вільно розміщені в просторі, одяг та волосся рівно спадають. Деталі малюнка ретельно пророблені. Можливо, майстер зобразив одну з чисельних міфологічних сцен. Вази з подібним розписом датуються серединою — третьою чвертю V ст. до н. е.²²

В колекції Київського музею західного й східного мистецтва зберігається кратер «Київського майстра» (рис. 2, 1), знайдений 1845 р. у частково зруйнованому кургані між селами Пищальники та Лазурці²³. Умовну назву посудини дав Д. Бізлі, який вважав, що вазописець був під впливом майстра Кадмоса та близький до майстра Кекропса²⁴. Лицьовий бік вази прикрашає багатофігурна сцена бойового танку пірехі, який виконувався у Спарті як вправа для військової підготовки²⁵. В центрі композиції — молода танцівниця в шоломі, легкій курточці та пов'язці на стегнах з прикріпленим до неї фалосом; в руках її ратище та щит. Праворуч зображено суддю, що тримає над виконавицею підняту руку, ліворуч — флейтистка. Завершують композицію фігури двох юнаків, які сидять по обох боках, спираючись на палиці. Малюнок закомпоновано дуже ретельно, з детальною проробкою кожної фігури — рис обличчя, мускулатури тіла, прикрас одягу.

Протилежний бік прикрашає вакхічна сцена. Ліворуч зображена менада з тірсом у піднятій правиці й ритонном в лівій руці. В центрі — сатир з бурдюком для вина в правиці та соплікою (?) в другій руці. За ним на камені сидить ще один сатир, що спирається на палицю. Орнаментальний фриз обмежений зверху гілкою маслини, знизу — смужкою меандра, що перемежається квадратами з шашковим орнаментом. Біля ручок — стрічки ов. Обидві сцени дуже динамічні, хоча остання виконана дещо недбало. Судячи з сюжету та манери розпису, кратер належить до перехідного періоду в червонофігурній техніці аттичного вазопису — від розкішного до вільного стилю — і датується кінцем V — початком IV ст. до н. е.²⁶

Великий уламок кратера було знайдено В.В. Хвойкою в кургані № 1 біля с. Пастирське²⁷. Його прикрашала сцена з міфу про викрадення Європи (рис. 4, 5), яка дуже рідко трапляється в грецькому вазописі. В міфі йдеться про те, як могутній Зевс, закоханий в красуню Європу — доньку фінікійського царя Агенора, вирішив її вкрати. Коли юна Європа зі своїми подругами гуляла на березі, з'явився Зевс в образі чудового білосніжного бика з золотими рогами. Спокійно підійшовши до діви, він почав лащитися й ліг біля її ніг, нібито вмовляючи сісти верхи. Коли ж Європа сіла на широку спину бика, він схопився на ноги та швидко помчав до моря. Європа кликала на допомогу, але бик летів, наче вітер, він кинувся в воду та поплив морем до острова Крит. Сам бог Посейдон допомагав своєму братові Зевсу, приборкуючи хвилі та рівняючи шлях по морю. Європа стала жінкою Зевса й народила йому трьох синів.

Отже, майстер зобразив на кратері саме ту мить, коли білий бик із Європою на спині забігає в море. Багатопланова композиція насичена персонажами, які передані в стрімкому русі, про що свідчать розмаяний одяг та жести фігур. Малюнок доповнюють деталі пейзажу, риби, що плещуться біля ніг бика. Вірогідно, вазописець намагався показати сцену в якомусь реальному просторі. Безсумнівно, що малюнок, який було зроблено під впливом вазописців розкішного стилю, відрізняється певною недбалістю, схематизмом, що характерні для майстрів побіжного стилю. Найбільш вірогідна дата цієї посудини — перша половина IV ст. до н. е.²⁸

В Державному історичному музеї України зберігається невеличкий червонофігурний кратериск (рис. 6, 1), знайдений в кургані № 1 біля с. Грищенці²⁹. Орнамен-

Рис. 4. Уламок кратера з Галущинського кургану

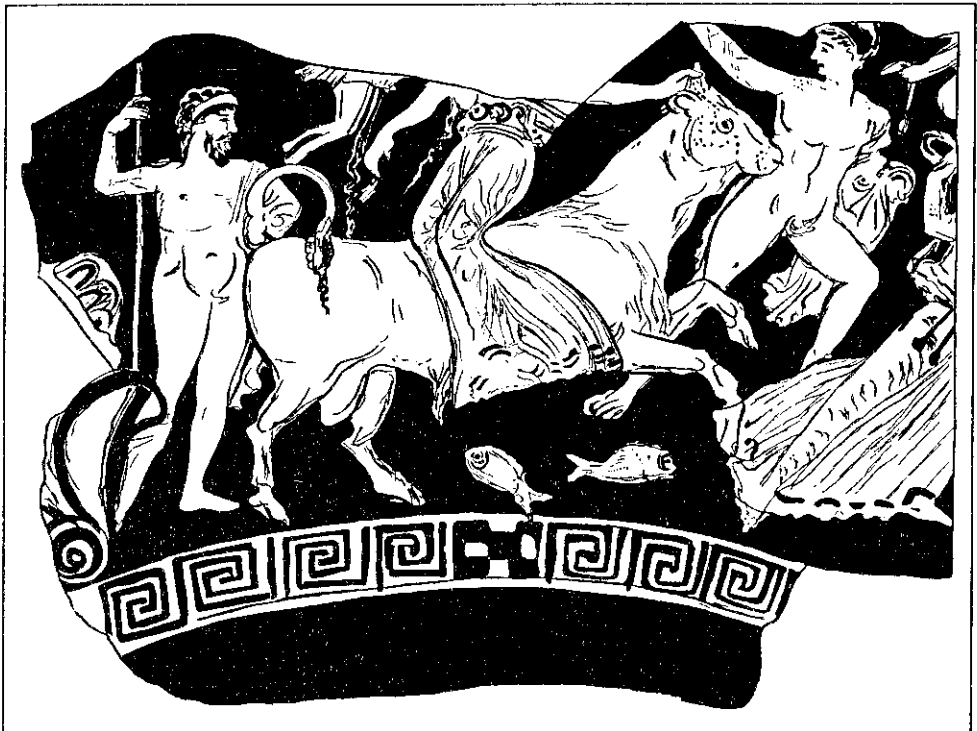

Рис. 5. Акварельний малюнок фрагменту Галущинського кратеру з фотоархіву матеріалів В.В. Хвойка

тальний фриз обмежено двома стрічками ов — одна розміщена під вінцями, друга — в нижній частині тулуба. На лицьовому боці зображена сцена переслідування дівчини Еротом. Дівчина тікає праворуч, повернувши голову назад — до Ерота, правиця її простягнута вперед, в лівій руці вона тримає птаха. Обидві руки Ерота тягнуться до дівчини. На протилежному боці вази зображена фігура ефеба в гіматії, звернута праворуч. Малюнок виконано дуже недбало, без будь-якої деталізації, фігури передані досить статично. В цілому зображення відзначаються дуже низьким художнім рівнем. Судячи з манери розпису, посудина належить до пізнього побіжного стилю в аттичному вазопису. Датується вона другою половиною IV ст. до н. е.³⁰

Уламок ще одного червонофігурного кратериску зафіксовано серед знахідок на поселенні біля того ж с. Грищенці³¹. Зображувальний фриз не зберігся, але з урахуванням якості вже розбавленого лаку дата цієї посудини визначається рубежем IV—III ст. до н. е.

Зразком ваз пізнього побіжного стилю в червонофігурній кераміці є кратериск з кургану № 93 біля с. Бобриця³². Сюжет його розпису аналогічний грищенському екземплярові. Вони різняться лише в деталях. На лицьовому боці його — жіноча фігура (можливо, менада), що біжить праворуч та оглядається на переслідуючого її Ерота, в правиці вона тримає тірс. На протилежному боці — фігура повернутого праворуч ефеба в гіматії. Під вінцями і під малюнками посудину прикрашено смужками ов. У наведеному випадку сцена більш динамічна, ніж на попередній посудині, але розпис і тут досить недбалий та схематичний. За стилістикою йому близькі два кратери з поховання № 107 (1906 р.) Ольвійського некрополя, що датуються другою половиною IV ст. до н. е.³³. Кратериск з Бобрицького кургану теж датується не раніше другої половини IV ст. до н. е.³⁴

Майже у всіх розглянутих випадках червонофігурні кратери є старшими від пов'язаних з ними комплексів інвентаря і датуються не пізніше першої половини IV ст. до н. е. Так, комплекс Західної могили кургану Ташенак датується кінцем IV ст. до н. е., керамічний комплекс Бердянського кургану — кінцем першої чверті IV ст. до н. е., уламки кратера зі Знам'янського городища знайдені в шарі IV—III ст. до н. е.

Поряд з великими посудинами маленькі дзвоноподібні кратериски — досить звичайні для Аттики, Південної Італії та Коринфа. В нашій добірці цей тип кераміки репрезентовано чотирма екземплярами, що датуються у межах другої половини IV ст. до н. е. На них зображені переважно фігури атлетів, жіночі голівки, сцени театралізованих свят. Цікаво, що сюжет розпису на перелічених вище кратерисках тотожний. Можливо, це є свідченням походження їх з однієї оптової партії. Розміри посудин та тематика малюнків доводять, що звичні для подібних форм посуду функції — місткість для змішування вина з водою — були втрачені. Вірогідно, у греків ці невеличкі вази були кубками-призами за спортивні здобутки чи своєрідними присвяченнями³⁵. В скіфське середовище вони потрапили як речі дорогі та, відповідно, престижні, незважаючи на їх пряме призначення.

Цікаво, що в центральній частині Степової Скіфії, за виключенням району Кам'янського городища, аттичні кратери невідомі. Картографічний аналіз цих знахідок дає таку картину. Більшість посудин концентруються в Середньодніпровському Правобережжі. Знахідки їх в Степовій Скіфії, за виключенням Приазов'я, практично невідомі. Хоча, враховуючи велику ступінь вивчення пам'яток території Нижнього Дніпра, відсутність цієї категорії знахідок тут набуває силу певної закономірності. Факт наявності двох кратерів в Приазов'ї слід пов'язувати з розташованим поруч емпорієм Кремни³⁶, через який вони й потрапляли, ймовірно, минаючи Боспор. Останнє підтверджується повною відсутністю подібних знахідок у зоні боспорської торговельної активності.

На перший погляд, одиничність та відносна архаїчність цих посудин у скіфських пам'ятках свідчить про їх престижність, з одного боку, та певну ступінь еллінізації смаку скіфської верхівки — з іншого. Проте під час уважного розглядання поховальних комплексів, до яких належать дзвоноподібні кратери, на думку спадає один з пасяжів Геродота (Herod., IV, 66). Там він писав таке: «Один раз на рік кожен правитель області (дослівно: кожен номарх в своєму номі. — О. Ф.), змішавши вино з водою в кратері, дає пити тим скіфам, які повбивали ворогів, а ті, хто цього не зробили, не п'ють цього вина, але, присоромлені, сидять осторонь: бо для скіфів це найбільша ганьба. А ті, які повбивали дуже багато ворогів, тримають аж два келихи і з обох п'ють»³⁷. Отже, стає зрозумілим одиничність знахідок дзвоноподібних кратерів у

Рис. 6. Червонофігурні кратериски: 1 — к. 1 біля с. Грищенці; 2 — к. 93 біля с. Бобринця

скіфських могилах, тобто наявність кратера в кургані дозволяє розглядати поховану там особу як номарха³⁸.

Такий висновок, можливо, здасться занадто сміливим. Проте треба згадати, хто саме криється під титулом номарх. Номарх — управитель однієї з областей, які входили до складу Скіфії. Маючи певні права та повноваження, він, вірогідно, забезпечував і збір данини для центральної влади. При цьому частина данини, ймовірно, залишалась в його розпорядженні³⁹ для підтримання відповідного іміджу. На думку В.В. Струве, становище скіфського номарха, вождя племені, який лише номінально визнавав панування царя скіфської держави, зберігаючи де-факто свою самостійність, було близьким до становища самостійного правителя. Про багатство такого номарха має свідчити поховання в Куль-Обі⁴⁰. Скіфські номи будувалися за територіальним принципом і не обов'язково були великими⁴¹. А це може означати, що і рівень їх багатства був неоднаковим. Втім поховання правителя області мало суттєво відрізнятися від поховань не тільки рядових, а й заможних скіфів.

Як відомо, найбільш об'єктивними соціальними індикаторами поховальної пам'ятки є об'єм насипу та наявність престижного інвентаря⁴². В нашому випадку ситуація ускладнюється кількома обставинами. По-перше, всі поховання з кратерами пограбовано в давнину. По-друге, практично всі посудини з території Лісостепу знайдено в дореволюційний час, і за рядом різних чинників відсутні необхідні свідчення про розміри поховальних споруд, в яких вони розмішувались, та про набір супроводжувального інвентаря. По-третє, з 11 розглянутих нами посудин були знайдені на поселеннях (Кам'янське, Знам'янське та біля с. Грищенці). Проте навіть і те, що є в нашому розпорядженні, змальовує таку картину. На території власне Степової Скіфії ми маємо дані про два кургани — Бердянський та Ташенак. Обсяги їх насипів дорівнюють відповідно 7,0 тис. та 4,0 тис. м³. За запропонованою Ю.В. Болтриком градацією поховальних пам'яток ці кургани слід розглядати як поховальні споруди відповідно особи царського роду та особи рангу «ковпаконосців»⁴³. Привертає увагу і глибина цих поховань — відповідно 15 та 10,95 м. В обох випадках головного небіжчика супроводжували підлеглі особи. Інвентар же, незважаючи на пограбування, досить репрезентативний. В Центральній могилі Бердянського кургану знайдені: парадний одяг, розшитий золотими бляшками, золота сігчаста нагрудна прикраса, залізний меч із золотим руків'ям, дві кінські вуздечки з золотими прикрасами, пробний камінь із золотим окуттям, три дерев'яні чаші з золотими обкладками — як відзнака особливої військової доблесті⁴⁴ — та інші речі. В могилі кургану Ташенак крім кратера знайдені: близько 200 золотих прикрас, деталі кістяної аплікації шкатулки, срібний кілік, дерев'яна чаша з золотими обкладками та ін.

Щодо знахідок в Лісостепу, то ми можемо оперувати даними про три пам'ятки. Все, що відомо про курган, де був знайдений кратер «Київського майстра» (біля сел Пішальники та Лазурці): на момент знахідки, як повідомляв І. Фундуклей, насип

було розорано, але, судячи з опису, він був найбільший в групі та займав найвище місце на полі⁴⁵. Поховання не досліджено: селяни з глибини 3 аршин (2,13 м) з ями, яка, певно, мала дерев'яні конструкції, витягли кратер, бронзову ойнохою (досить рідкісну для скіфських поховань знахідку) та червоноглиняну амфору. Посудини розміщувались на площі приблизно 1,5—2 м (на відстані аршину одна від одної). Уламки кратера зі сценою викрадення Європи (к. 1 біля с. Пастирське) знайдені в склепі (?) з дерев'яними конструкціями кургану висотою 4,5 м (діаметр його невідомий). Серед знахідок слід відзначити ще чотири чорнолакові посудини, шпильку, вістря стріл, меч та панцир. Більш повною є інформація про к. 93 біля с. Бобринця, де було знайдено один з чотирьох кратерисків. Розораний насип заввишки 0,5 м, діаметром 42 м зберіг залишки глиняної обмазки; поховальна яма розмірами 5 × 4 м мала глибину 3 м. Серед знахідок були: золоті платівки, люстро, амфора, ніж та два «пращевих» камені. Відомості про решту курганів доволі туманні та уривчасті.

Наведені дані про поховальні комплекси з кратерами досить нерівноцінні. Так, відомості про комплекси з Надазов'я (Ташенак та Бердянський курган), безперечно, на наш погляд, посилюють висновок про належність похованих там осіб до номархів. Що ж до лісостепових пам'яток, то тут слід дещо зазначити. По-перше, цілком очевидно, що це поховання соціально поважних осіб (про що свідчить набір озброєння та дорогого імпортного посуду). По-друге, порівняння комплексів доводять, що лісостепові номархи за рівнем багатства набагато поступалися правителям степових областей, тобто різним етносам відповідали різні способи життя та різні рівні добробуту.

«Запозичаючи» у греків речі, що їм сподобалися, скіфи, як правило, пристосовували їх до своїх традицій та обрядів. І, таким чином, кожна така річ набувала визначеної символіки і ставала певною відзнакою.

¹ Блаватский В.Д. История античной расписной керамики. — М., 1953; Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е. — К., 1974.

² Курган розкопано в 1977—78 рр. на околиці с. Ново-Василівка біля м. Бердянськ (Болтрик Ю.В., Фіалко Е.Е., Чередниченко Н.Н. Бердянський курган // РА. — 1994. — № 3. — С. 140—156).

³ Тузушева О.В. Греческие мистерии и вапозпись Южной Италии // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. — М., 1990. — С. 251.

⁴ Блаватский В.Д. История античной.... — С. 222.

⁵ Лосева Н.М. Аттическая краснофигурная керамика Пантикапея // МИА. — 1962. — № 103. — С. 178.

⁶ Зедгенідзе А.А. Аттическая краснофигурная керамика из Херсонеса // КСИА. — 1978. — Вып. 156. — С. 69.

⁷ Sparkes B., Talkott L. Black and plain pottery of the 6-th, 5-th and 4-th centuries B.C. // The Athenian Agora. — New Jersey, 1970. — Vol. XII. — P. 55.

⁸ Boardman J. Rotfigurige Vasen aus Athen. Die Klassische Leit. Ein Handbuch. — 1991. — N 343.

⁹ CVA. — Yougoslavie. — Fasc. 4. — Belgrade, 1975. — Pl. 47.

¹⁰ CVA. — Deutschland. — Band 18. — Altenburg, 1959. — Band. 2. — Taf. 58.

¹¹ CVA. — USA. — Band 28. — Baltimore. — Fasc. 1. — Pl. 25.

¹² Beazley J.D. Attic Red-figure Vase-painters. — Oxf., 1963. — P. 1184, 1347.

¹³ Болтрик Ю.В. Исследование скифского кургана Ташенак // Вестник краеведа. — Запорожье, 1990. — № 1. — С. 6.

¹⁴ Лазаров М. Антична рисувана керамика в България. — София, 1990. — С. 103.

¹⁵ CVA. — Austria. — Wien. — Band. 3. — Taff. 110.

¹⁶ Langlotz E. Griechische Vasen in Werzburg. — Munchen, 1932.

¹⁷ Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. // САИ. — 1966. — Вып. Д1-27. — С. 18.

¹⁸ Погребова Н.Н. Позднескифские городища на Днепре (Городища Знаменское и Гавриловское) // МИА. — 1958. — № 64. — С. 148.

¹⁹ Скадовский Г.Л. Белозерское городище Херсонского уезда Белозерской волости и соседние городища и курганы между низовьем р. Ингульца и началом Днепровского лимана // Тр. VIII АС. — 1897. — Т. III. — С. 98.

²⁰ Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—III вв. до н. э. // САИ. — 1970. — Вып. Д1-27. — С. 97.

²¹ Бобринский А.А. Отчет об исследованиях курганов в Черкасском и Чигиринском уездах Киевской губ. в 1909 г. // ИАК. — Вып. 40. — С. 48.

²² Петренко В.Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. // САИ. — 1967. — Вып. Д1-4. — С. 98.

²³ Штительман Ф.М. Античные сосуды, найденные в кургане скифского времени вблизи Киева // Культура и искусство античного мира. — Л., 1971. — С. 39.

²⁴ Beazley J.D. ARV. — P. 1184, 1347.

²⁵ Штительман Ф.М. Античне мистецтво. — К., 1977. — С. 16.

²⁶ Онайко Н.А. Античный импорт.... — 1966. — С. 62.

²⁷ Ханенко В.Н. и В.И. Древности Приднепровья. — 1899. — Вып. II. — С. 9.

²⁸ Онайко Н.А. Античный импорт.... — 1970. — С. 112.

²⁹ Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского лесостепного Правобережья. — К., 1989. — С. 145.

³⁰ Онайко Н.А. Античный импорт.... — 1970. — С. 112.

³¹ Петренко В.Г. Вказ. праця. — С. 12.

³² Там же. — С. 99.

³³ Козуб Ю.І. Некрополь Ольвії.... — С. 147.

³⁴ Онайко Н.А. Античный импорт.... — 1970. — С. 112.

³⁵ Sharon Herbert. The red-figure pottery. — Corinth. — Vol. VII, part. IV. — New Jersey, 1977. — P. 34.

³⁶ Болтрик Ю.В., Фиалко Е.Е. К вопросу о локализации гавани Кремны // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 40.

³⁷ Цитується в перекладі А.О. Білецького.

³⁸ Фиалко Е.Е. Античные вещи-маркеры из скифских могил (по поводу одного из пассажей «Истории» Геродота) // Новые страницы древней истории Южной Украины. — Николаев, 1997. — С. 15—16.

³⁹ Хазанов А.М. Социальная история скифов. — М., 1975. — С. 183.

⁴⁰ Струве В.В. Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. — Л., 1968. — С. 197.

⁴¹ Грантовский Э.А. Проблемы изучения общественного строя скифов // ВДИ. — 1980. — № 4. — С. 142.

⁴² Болтрик Ю.В. Курганы IV в. до Р.Х. как отражение социального устройства Скифии // Новые страницы древней истории Южной Украины. — Николаев, 1997. — С. 4—5.

⁴³ Там же. — С. 4.

⁴⁴ Трохи пізніше цю ж роль виконували в похованнях срібні кіліки.

⁴⁵ Фундуклей И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. — К., 1848. — С. 18.

Одержано 27.01.1998

Е.Е. Фиалко

КРАСНОФИГУРНЫЕ КРАТЕРЫ ИЗ СКИФСКИХ ПАМЯТНИКОВ

Среди разнообразного инвентаря в скифских памятниках выделяются группы редко встречающихся вещей античного производства. К таковым относится и небольшая серия из 11 аттических краснофигурных кратеров, пять из которых происходят из степных памятников, шесть — из лесостепных.

Сосуды крупных форм — кратеры — практически во всех случаях старше связанных с ними комплексов и датируются не позднее первой половины IV в. до н. э. Миниатюрные же кратериски из рассмотренной серии датируются в пределах второй половины IV в. до н. э.

Единичность и относительная архаичность этих сосудов в скифских памятниках свидетельствуют об их престижности, с одной стороны, и определенной степени эллинизации вкусов скифской знати, с другой. Кроме того, анализ погребальных комплексов, включающих в себя кратеры, позволяет рассматривать эти предметы как атрибуты начальника округа — номарха.

О.Е. Fialko

RED-FIGURED CRATERS FROM SCYTHIAN MONUMENTS

Among the various goods of Scythian monuments, one can distinguish the groups of rare antique things. Those include a small set of eleven Attic red-figured craters (five of which originated from steppe monuments, and the rest came from the forest-steppe territory).

Actually in all the cases, large-sized craters turn out to be earlier than the whole complexes they refer to and date not later than to the first half of the IV century BC. Tiny craters, dated to the second half of the IV century BC, of the set mentioned above are unique and relatively archaic, which testifies to their high value, on the one hand, and to the fact that the tastes of the Scythian nobility were largely influenced by the Hellenistic culture. Furthermore, the analysis of the funeral complexes including craters allows us to consider these things as the attributes of Head of the district, Nomarch.